

De organisatie van het vrijetijdsbeleid in Vlaanderen

Filip De Rynck en Lieven Janssens - oktober 2024

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE

FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.

1. LEESWIJZER	2
A. HOE KWAM DEZE TEKST TOT STAND?	2
B. FOCUS VAN DEZE TEKST	2
C. UIT HET PROFIEL VAN LOKALE BESTUREN 2030-2040	3
2. ANALYSE VAN DE MAATSCHAPPELIJKE OPGAVE EN TRENDS IN HET VELD	4
A. DE MAATSCHAPPELIJKE OPGAVE	4
B. TRENDS EN EVOLUTIES IN HET BESTUURLIJKE VELD	5
3. ELEMENTEN VOOR DE TOEKOMSTVISIE	7
A. WAT BETEKENT DIT VOOR HET LOKAAL BESTUUR?	7
B. WAT BETEKENT DIT VOOR DE PROVINCIE?	8
C. WAT BETEKENT DIT VOOR DE VLAAMSE OVERHEID?	9
>> GEEN DECENTRALISATIE ZONDER HERIJKING VAN HET CENTRALE	9
>> DE RELATIE TUSSEN GEDECENTRALISEERDE MATERIES EN CENTRAAL GESTUURDE SECTOREN	9
>> LOKALE INTEGRATIE TUSSEN VRIJE TIJD EN ANDERE SECTOREN	10
>> INFRASTRUCTUUR VOOR VRIJE TIJD	10
D. DE BOVENLOKALE UITBOUW EN DE INTERBESTUURLIJKE DYNAMIEK	12
>> NAAR MEER INTEGRATIE EN LOKAAL MAATWERK	14
>> BOVENLOKALE CULTUURPROJECTEN EN INTERLOKALE SAMENWERKING	15
>> EVALUATIE	15
4. BESLUIT	16
BRONNEN	17

1. Leeswijzer

a. Hoe kwam deze tekst tot stand?

Voor de “Toekomstvisie voor lokaal en binnenlands bestuur” selecteren we 11 actuele maatschappelijke opgaven om de ideeën over een bestuurlijke architectuur te inspireren en door te denken. De studie van recente **academische onderzoeksrapporten** en gesprekken voeden dit hoofdstuk over opgaven die zich in de sfeer van de vrije tijd situeren. Een greep daaruit:

- Bijdrage op congres van VVBAD (Brussel) - 3 maart 2023;
- Gesprek met Lieselot Decalf (VVSG) - 31 maart 2023;
- Gesprek Bart Caron en met David Nassen over cultuur en sport (effecten van verdwijnen van provincies) - 13 april 2023;
- Gesprek over studie over streekbibliotheken (onderzoek Artevelde Hogeschool) - 22 april 2023.
- Denkdag met de bestuurlijke commissies en de Raad van Bestuur van VVSG - 3 mei 2023;
- Gesprek met Jeroen Janssens (erfgoedcel Kempens Karakter) - 3 mei en 28 juni 2023;
- Gesprek met Lien Verwaeren en Inge Van de Walle (Op-TIL) - 30 mei 2023;
- Gesprek met Staf Pelckmans (voorheen De Warande) over bovenlokale cultuurwerking - 7 juni 2023;

De **ontwerpteksten** legden we voor aan een tiental experts en stakeholders in het thema van vrijetijdsproblematieken. We verwerkten onder meer de **feedback** van de collega's bestuurskundigen van het Steunpunt Bestuurlijke Vernieuwing (KU Leuven, UGent, UAntwerpen en UHasselt), Mark Suykens (voormalig algemeen directeur VVSG), Inge Van de Walle en Lien Verwaeren (Op-TIL), Chris Peeters, Henk Keygnaert, Lieselot Decalf en Peter Cousaert (VVSG), Annick Schramme (UAntwerpen).

In het kader van de vervolgoopdracht hadden we over dit hoofdstuk aanvullende gesprekken:

- met de staf van het Departement CSJW op 15 maart 2024;
- met de SARC op 15 december 2023 en met de werkgroep van de SARC op 7 februari 2024 en 19 april 2024;
- deelname aan een congres Fonds Cultuurmanagement ism Annick Schramme d.d. 29 april 2024;
- met François Mylle in het kader van zijn opdracht over de toekomst van De Warande in Turnhout;
- deelname aan de landschapstekening bovenlokaal cultuurbeleid en congres van Op-TIL (Inge Van de Walle, Benedikte De Vos en Lien Verwaeren) d.d. 4 juni 2024;
- gesprekken met de erfgoedsector (o.a. erfgoedcel Kempens Karakter en FARO – voorjaar 2024);
- gesprek met Netwerk Onroerend Erfgoed NOE d.d. 3 mei 2024;
- ...

b. Focus van deze tekst

We beschrijven in deze tekst een selectie van de maatschappelijke opgaven inzake vrije tijd en wat dat betekent voor het **lokaal bestuur**, voor de **Vlaamse overheid** en voor de **interbestuurlijke verhoudingen**.

De focus ligt vooral op de **interbestuurlijke relaties** en het probleem van **bestuurskracht bij lokale besturen**. We gaan minder in op alle aparte initiatieven van overheden: van lokale besturen (bv. inzake subsidies voor

verenigingsleven en het aanbod aan vorming en activiteiten, burgerparticipatie, sociale problematieken en integratie) en van de Vlaamse overheid (bv. subsidiëring via alle generieke decreten).

We zijn **geen vakspecialisten** in deze materie maar denken de analyse door, die tot stand kwam via gesprekken en academisch onderzoek. De inhoud van de tekst valt onder de verantwoordelijkheid van de twee penhouders van de toekomstvisie (Filip De Rynck en Lieven Janssens).

c. Uit het profiel van lokale besturen 2030-2040

Het profiel van lokale besturen (hoofdstuk 3 uit de “Toekomstvisie op het lokaal en binnenlands bestuur”) bevat een aparte alinea over het integrale vrijetijdsbeleid.

Natuurlijk staat het vrijetijdsbeleid niet los van **andere beleidsdomeinen**. Denk maar aan het welzijnsbeleid (bv. vrijetijdsparticipatie), ruimtelijke beleid (bv. vrijetijdsinfrastructuur, kindvriendelijke inrichting van het openbaar domein) en onderwijs (bv. naschoolse sport- en STEM-initiatieven, BOA-decreet, deeltijds kunstonderwijs). De profieltekst gaat in op de opdracht voor het lokaal bestuur om in **netwerken** met verenigingen en sectororganisaties een verbindende rol op te nemen. Dat geldt zeker voor vrije tijd waarvoor ook **bovenlokale structuren** actief zijn: bv. streekgericht bibliotheekbeleid, Sport Vlaanderen, Toerisme Vlaanderen, regio’s voor bovenlokaal jeugd-, sport- en cultuurbeleid, voor bovenlokale cultuurprojecten, voor erfgoed,...

→ *Uit het profiel:*

Een divers vrijetijdsbeleid

Het lokaal bestuur ontwikkelt en ondersteunt een **breed vrijetijdsaanbod** gericht op diverse bevolkingsgroepen. Het investeert in het stimuleren van participatie aan dat aanbod en biedt ruimte en middelen voor innovatie. Het lokaal bestuur moedigt nieuwe initiatieven aan van het socioculturele verenigings- en buurtleven. Het lokaal bestuur past zijn ondersteuningsbeleid aan nieuwe ontwikkelingen aan.

Vrijetijdsparticipatie en toegang tot vrije tijd voor diverse doelgroepen en bevolkingsgroepen (bv. integratie van nieuwkomers, senioren, kinderen, kwetsbare gezinnen, alleenstaanden) is een taak voor het lokaal bestuur.

Het lokaal bestuur beschermt en ontsluit zijn **immateriële, culturele en onroerend erfgoed** en verbindt die troeven in een culturele en toeristische visie. Daarbij koppelt ze zijn communicatie en promotie aan die van omringende lokale besturen en toeristische partners in de streek.

2. Analyse van de maatschappelijke opgave en trends in het veld

a. De maatschappelijke opgave

Een specifiek kenmerk van de sferen van de vrije tijd en dus ook van het vrijetijdsbeleid van overheden is dat deze velden bij uitstek het actieterrein zijn van een zeer breed georganiseerd middenveld: cultuurverenigingen, sportverenigingen, muziekverenigingen, artiesten en kunstenaars, ... Het is dat autonome veld dat in grote mate de kwaliteit, het bereik en de vernieuwing van het vrijetijdsaanbod bepaalt. Overheden creëren daarvoor kaders die belemmerend of ondersteunend kunnen zijn (het voorzien van infrastructuur, de beheersvormen van deze infrastructuur, subsidies en daaraan gekoppelde technische of inhoudelijke voorwaarden, wettelijke verplichtingen inzake verzekeringen en juridische vormen (vzw - wetgeving bijvoorbeeld), fiscaliteit (op verenigingen, op vrijwilligers, ...). Daarnaast en daar vaak mee verweven, nemen overheden zelf ook initiatieven en beheren ze eigen instellingen (cultuurcentra, musea, bibliotheken). Dat zorgt voor interactie, ondersteuning maar ook spanningen met het middenveld. Daarin kunnen zowel een vorm van conservatisme zitten als stimulansen tot innovatie.

Lokale besturen investeren **veel personeel en middelen** in vrijetijdsmateries: cultuur, sport, jeugd, bibliotheek, verenigingsleven en buurtwerk, evenementen(loket), podiumkunsten, amateurkunsten, beeldende kunsten, circuskunsten, deeltijds kunstonderwijs, archief, (cultureel en onroerend) erfgoed, musea, sociaal-cultureel volwassenenwerk, toerisme, vrijetijdsparticipatie, ... De lijst van invalshoeken is lang, maar ze hebben gemeen dat ze *'zorgen voor sociale cohesie, gezondheid en welbevinden, ze stimuleren burgerparticipatie en ze geven ruimte voor creativiteit en zelfontwikkeling. Het Vlaams verenigingsleven vormt nog steeds een belangrijke groeipool voor burgers'* (Vlaams regeerakkoord 2019-2024).

Lokale besturen combineren een actorrol (met eigen initiatief en eigen instellingen) **met een regierol** (binnen een breed netwerk van verenigingen en organisaties). Ze zijn meestal ook bovenlokaal bij bestuursvormen betrokken: intergemeentelijke bestuursvormen voor bovenlokaal jeugd-, sport- of cultuurbeleid, intergemeentelijke erfgoedcellen, intergemeentelijke onroerend erfgoeddiensten (IOED's), samenwerking voor afstemming tussen de gemeentelijke cultuurhuizen.

In die interactie tussen middenveldorganisaties, initiatieven van overheden en het beleid van overheden ten aanzien van dat middenveld, zit een hele reeks maatschappelijke opgaven verweven met de bestuurlijke organisatie. Ze gaan in belangrijke mate over de verhouding zelf tussen overheden en het middenveld, gericht bijvoorbeeld op de (selectieve) participatie van burgers in dat brede veld, op de vernieuwing van het middenveld,... Hoe verhouden overheden zich tot de autonomie van middenveldorganisaties en tot het subsidiariteitsprincipe? Hoe stimulerend is dat beleid van overheden, laat dat vernieuwing toe of richt het beleid zich vooral op gevestigde organisaties, hoe verhoudt het veld zich tot diversiteit en wat is daarbij de rol van overheden? Ze gaan voor een ander deel over de verhoudingen tussen overheden: hoe centraal of decentraal organiseren we dat, bijvoorbeeld inzake bibliotheekwerk, inzake erfgoed, ...? Hoe zien we de verhoudingen tussen centraal en decentraal tussen overheden? En hoe zien we binnen die verhoudingen de relatie tussen lokaal en bovenlokaal, bijvoorbeeld voor de planning van infrastructuur zoals zwembaden, sportterreinen en culturele infrastructuur? Voor een ander deel gaan de maatschappelijke opgaven over sectorgebonden problematieken: welke keuzes maken we als samenleving voor het onroerend erfgoed en

voor het immateriële erfgoed? Welke rol spelen de kunstorganisaties, wat is de positie van het sociaal – artistieke werk? Hoe belangrijk vinden we de politiserende rol van het sociaal-cultureel vormingswerk met volwassenen? En tot slot zitten een aantal opgaven zeker in de verhouding tussen deze sectoren van de vrije tijd onderling (elk vanuit de eigen sector) en vervolgens met andere beleidsvelden, zowel op het centrale als op het lokale niveau: tussen bijvoorbeeld sport en sociaal beleid; tussen vrije tijdsinitiatieven, het waarderen van immaterieel erfgoed en integratie van nieuwkomers; tussen vrije tijd en onderwijs; tussen erfgoed en ruimtelijke ordening; tussen culturele initiatieven en stadsontwikkeling; tussen vrije tijd en burgerparticipatie,...

b. Trends en evoluties in het bestuurlijke veld

We beschrijven op hoofdlijnen hoe het bestuurlijke landschap er op de grote velden van dit domein nu uitziet.

- Het **jeugdbeleid** is in Vlaanderen gedecentraliseerd en verdeeld over verschillende niveaus en sectoren, waardoor er een breed aanbod aan initiatieven en activiteiten is voor kinderen en jongeren. Het Departement Cultuur, Jeugd en Media (CJM) ontwikkelt mee een jeugdbeleid en subsidieert landelijke organisaties, ondersteunt het bovenlokale jeugdbeleid en staat in voor het label kindvriendelijke steden & gemeenten. Lokale besturen ondersteunen de verenigingen en jeugdhuizen en organiseren vaak zelf ook heel wat activiteiten.
- Het **cultuurbeleid** in Vlaanderen is op verschillende niveaus georganiseerd. De Vlaamse overheid geeft subsidies aan culturele organisaties, zorgt voor het beheer van grote culturele instellingen en ondersteunt artistieke creativiteit (decreten voor amateurkunsten, podiumkunsten, circus, sociaal-cultureel volwassenenwerk, musea, cultureel erfgoed, bovenlokale cultuurwerking enz.¹). Lokale besturen ondersteunen het lokale verenigingsleven en zijn zelf ook organisator van tal van evenementen, cultuurhuizen, erfgoedcellen, bovenlokale cultuurwerking, ... Ze zijn vaak zelf inrichtende macht van culturele centra, gemeenschapscentra, musea, theaters, ...
- Het **sportbeleid** in Vlaanderen hoort vooral bij het agentschap Sport Vlaanderen dat in 2015 losser kwam te staan van het departement. Lokale besturen beheren sportinfrastructuur en geven subsidies aan verenigingen en evenementen. Naast de specifieke sportfederaties vermelden we het Netwerk Lokaal Sportbeleid (vroeger Vlaams Instituut voor Sportbeheer en Recreatiebeleid - ISB) dat lokale besturen en sportorganisaties ondersteunt.
- Het **toeristische beleid** in Vlaanderen zit verspreid op verschillende niveaus. Het Vlaams Agentschap voor Toerisme (Toerisme Vlaanderen) ontwikkelt beleid en strategie, en promoot het toerisme in Vlaanderen en ondersteunt de toeristische sector met subsidies. De 5 Vlaamse provincies hebben elk hun eigen toeristische dienst. Ze werken samen met lokale toeristische diensten en andere partners. Steden en gemeenten hebben hun eigen toeristische diensten. De kunststeden hebben daarin een aparte rol. Vaak zijn er daarnaast bovenlokaal nog toeristische clusters in vzw-vormen met lokale besturen en sectororganisaties. Over toerisme zullen we het in deze nota verder maar zijdelings hebben.

¹ Zie nota Filip De Rynck (2021) over bovenlokale cultuurprojecten en intergemeentelijke cultuurwerking voor OP/TIL.

Op het Vlaamse niveau is een rits **adviesraden, sectororganisaties en steunpunten** uitgebouwd, naast het **departement**. Zij vormen samen de zogenaamde bovenbouw die in de interactie tussen het veld en de Vlaamse overheid belangrijke intermediaire en ondersteunende rollen vervult. Daar gaan we in deze tekst niet in detail op in. Het gaat om belangenbehartigers voor specifieke sectoren; om inhoudelijke steunpunten voor de sectoren (sociaal – cultureel vormingswerk; erfgoed; kunsten; circus; bovenlokale cultuurprojecten en intercommunale samenwerking; bibliotheken; culturele centra,...); om leveranciers van specifieke diensten voor het culturele veld zoals ondersteuning inzake IT, duurzaamheid,... (De Rynck, 2021). Ze hebben meestal een beleidsvereenkomst met de Vlaamse overheid. Lokale besturen zijn maar in zeer beperkte mate of helemaal niet betrokken bij de grotere sectorale bovenbouworganisaties.

De organisatie van deze bovenbouw evolueert constant en is in een permanente verbouwing (zie De Rynck, 2021): het vroegere VCOB overkoepelde de lokale bibliotheken; Cultuurlokaal ondersteunde het lokale cultuurbeleid; vervolgens kwamen ze samen in Locus, dat later opging in Cultuurconnect. Uit focusgroepen georganiseerd door OP/TIL (ondersteuning van bovenlokale cultuurwerking) bleek wel dat lokale besturen hun weg niet vinden in de Vlaamse bovenbouw. Een doorverwijstool zou in de maak zijn. De open vraag is of dit voldoende recht doet aan de rol die lokale besturen in het brede culturele veld spelen.

Vrijetijdsparticipatie en inclusiviteit zijn speerpunten in het vrijetijdsbeleid. Dat had lange tijd zijn basis in het zogenaamde Participatiedecreet (2008). Demos ondersteunde als bovenbouworganisatie de ‘Lokale netwerken personen in armoede’. Vlaanderen stimuleert lokale besturen om die regie transversaal en domeinoverschrijdend op te nemen. Op het lokale niveau ervaart men steeds vaker de nood om meer samen te werken en te overleggen. Een concreet voorbeeld van zo’n instrument voor vrijetijdsparticipatie is de zogenoemde UiTPAS. Door de recente goedkeuring van het nieuwe Bovenlokaal Cultuurdecreet (april 2024) krijgen de intergemeentelijke samenwerkingsverbanden cultuur binnen dat decreet de mogelijkheid (geen verplichting dus) om in te zetten op een facultatieve deelwerking rond ‘bovenlokale netwerken vrijetijdsparticipatie’. Door die verschuiving is het Participatiedecreet afgeschaft. De opdrachten van Demos voor de ondersteuning van de netwerken vrijetijdsparticipatie worden toegevoegd aan de opdrachten van Publiq.

3. Elementen voor de toekomstvisie

a. Wat betekent dit voor het lokaal bestuur?

De **lokale beleidsruimte nam** sedert het Planlastendecreet van 2014 **sterk toe** en komt dicht bij beleidsvrijheid. De laatste sectorale doelsubsidies waarbij lokale besturen betrokken partij waren, zijn vanaf 2016 ingekanteld in het Gemeentefonds. Dankzij de opheffing van de geormerkte middelen voor cultuur, jeugd en sport zijn de stedelijke en gemeentelijke vrijetijdsdiensten niet langer gebonden aan een bepaalde Vlaamse regulering inzake planning en inhoudelijke voorwaarden. Het gemeentelijk meerjarenplan (beleids- en beheerscyclus, BBC) geeft voortaan de richting aan, waarbinnen lokale besturen rapporteren binnen de zogenoemde Vlaamse beleidsprioriteiten (VBP's).

De mogelijkheid om in te spelen op allerlei signalen en trends via **lokaal maatwerk** is door deze radicale decentralisatie sterk toegenomen. We nemen het bibliotheekwerk als voorbeeld. Dat evolueerde van maximale centralisatie, waarbij de toenmalige Vlaamse overheid (1978) zelfs de afstand tussen de boekenrekken decreeteerde, naar maximale decentralisatie. Nu kan een lokaal bestuur theoretisch beslissen om bibliotheken te sluiten, om de functie van bibliothecaris niet langer te behouden, of om die functie door de cultuurbeleidscoördinator te laten opnemen.

Het gevolg van die beleidsvrijheid is wellicht dat de **verschillen tussen de lokale besturen** groeien. Er zijn dus lokale besturen waar de bibliothecaris nog maar halftijds werkt of waar de functie na pensionering is weggevallen. In de zogenoemde bibliotheekmonitor van de Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek, Archief & Documentatie (VVBAD) merken we dat lokale besturen besparen op experts, zoals de bibliothecaris, en eerder inzetten op generalistische medewerkers (VVBAD)². Generalisten kunnen voor de transversale verbanden zeker nuttig zijn, maar de openstaande vraag is of een lokaal bestuur dan nog voldoende kwaliteit, deskundigheid, capaciteit en bestuurskracht heeft om lokaal een sterk beleid te voeren en een sterke dienstverlening te organiseren.

Uit een studie van 2024 blijkt 'dat de impact van de afschaffing van de bibliotheekplicht op de situatie van de bibliotheken niet eenduidig is maar een complex en dynamisch proces, gekenmerkt door verschillende perspectieven, uitdagingen en initiatieven op lokaal en regionaal niveau' (UAntwerpen: 50). Deze voorzichtige formulering maakt duidelijk dat de effecten van de decentralisatie het resultaat zijn van een mix van lokale en bovenlokale factoren. De studie steunt onder andere op één focusgroep, waardoor volgende vaststellingen ook voorzichtig moeten worden gelezen: 'het wegvallen van de provinciale ondersteuning heeft geleid tot een vacuüm op het vlak van professionalisering en opleiding binnen de sector' en 'er is een ongewenst effect op kwaliteit en uniformiteit van dienstverlening binnen de bibliotheeksector' (Ibidem: 60 en 61). In het citaat komen twee elementen samen die voor een gecumuleerd effect kunnen zorgen: enerzijds de decentralisatie en anderzijds het wegvallen van de provinciale cultuurbevoegdheden. In onze analyse van de decentralisatie van deze culturele bevoegdheden stelden we vast dat de integratie van deze provinciale acties op Vlaams niveau slecht is voorbereid en tot negatieve effecten in het veld heeft geleid. Een aantal ondersteunende functies die de provincies opnamen, zijn weggevallen.

We hebben evenmin een goed zicht of de bibliotheken nu al dan niet beter geïntegreerd zijn in het lokale ecosysteem rond cultuur en vrijetijd, nu de schotten van de sectoren door de decentralisatie zijn

² <https://www.vvbad.be/nieuws/de-bibliotheek-als-cruciale-laagdrempelige-schakel-het-lokale-leesbevorderingsnetwerk>

weggevallen. Dat was in het gecentraliseerde model zeker wel een probleem: bibliothecarissen konden zich in de eigen sector opsluiten en daardoor in het lokale culturele veld een geïsoleerde positie innemen, met nauwelijks interactie met andere cultuurvelden. Dat geldt niet als veralgemeende analyse: er waren zeker ook bibliotheken die zich sterk in het lokale veld engageerden.

Het belangrijkste punt van evaluatie bij deze decentralisatie, gekoppeld aan het wegvallen van de provinciale bevoegdheden is dat het aan elementaire data ontbreekt, aan goede opvolging, om deze effecten goed te kunnen inschatten. Bij 'data' hebben we het dan niet alleen over gegevens uit bevestigingen, maar ook uit focusgroepen eventueel, het signaleren van interessante cases, systematisch georganiseerd overleg met lokale besturen op bovenlokaal niveau. Het is voor ons een voorbeeld van een 'scheve decentralisatie': de Vlaamse overheid heeft de decentralisatie niet aangegrepen om de eigen rol ten aanzien van het lokale veld te herbekijken en bij te sturen en daarvoor ook de nodige ondersteuning te voorzien. Het is al vaker door anderen beklemtoond dat de Vlaamse overheid nu geen systematisch zicht meer heeft op de evoluties in het lokale veld en dus ook geen signalen meer krijgt die tot nieuwe initiatieven op Vlaams niveau kunnen leiden. Ook in de bovenbouworganisaties ontbreekt deze kennis en opvolging.

b. Wat betekent dit voor de provincie?

De meeste persoonsgebonden materies zijn niet langer een provinciale bevoegdheid. De taakstelling van de provincies op het vlak van vrije tijd beperkt zich tot toerisme (provinciale toerismediensten, provinciale domeinen en landschapswerking, wandel- en fietsknooppunten), de uitleendiensten en een stukje van het onroerenderfgoedbeleid (terrein- en gebouwcontroles van de Monumentenwacht, het archeologisch depot en de herbestemming van religieus erfgoed).

Bij de overheveling van de provinciale bevoegdheden op het vlak van **sport en cultuur** was er een **opvallend verschil**. Voor sport is dat doorgaans goed verlopen. Bij cultuur was dat slecht voorbereid en is dat tot op de dag van vandaag te merken (bijvoorbeeld het dossier van De Warande in Turnhout). Vlaanderen heeft een kans gemist om te tonen dat het die bevoegdheden professioneel op een goede manier kon inkantelen. In het syntheserapport van dit project gaan we daar uitvoeriger op in³. De algemene conclusie daarin is vooral dat we de sterke kanten van de voormalige provinciale initiatieven beter behouden en zelfs kunnen versterken:

- (1) als die overdracht gebeurt naar Vlaamse organisaties die al sterk gebiedsgericht georganiseerd zijn en in gebiedsgericht ingebed personeel investeren;
- (2) als die organisaties voldoende autonomie vanuit de regering krijgen om zich daarop te organiseren;
- (3) en op voorwaarde dat organisaties daar zelf strategisch mee omgaan in het herplaatsen van provinciaal personeel.

Die voorwaarden waren bij cultuur voor de vermelde sectoren niet goed genoeg vervuld. Tijdens de transitie is over de voorwaarden niet goed nagedacht, er is niet geïnvesteerd in de uitbouw van diensten met een sterke veldexpertise en de provinciale ambtenaren die de expertise hadden, zijn niet op de juiste manier ingezet. Voor cultuur verliep de transitie beter voor de instellingen: de kwaliteit van het beheer van die instellingen domineert en het personeel kon dat onverminderd voortzetten op lokaal of op Vlaams niveau. In die gevallen is de 'lokale' kennis en expertise behouden en is alleen het niveau van beheer veranderd.

³ De Rynck, F. en Janssens, L. (2023), Toekomstvisie op het lokaal en binnenlands bestuur, Brussel: ABB, p. 112-115.

c. Wat betekent dit voor de Vlaamse overheid?

>> Geen decentralisatie zonder herijking van het centrale

Vlaanderen herdefinieert sinds de decentralisatie zijn rol als een faciliterende en coachende overheid die vertrouwen schenkt aan de steden en gemeenten. De sectorale subsidiestromen, met elk hun eigen logica, beleidsaccenten en rapporteringsverplichting, verdwenen **zonder oormerking in het Gemeentefonds**. De gemeentebesturen kunnen de middelen inzetten volgens eigen prioriteiten en inzichten. Toch willen de Vlaamse overheid én de lokale overheden het lokale vrijetijdsgebeuren blijven monitoren. In de plaats van de vroegere plannen en kaders kwam daarom een soort 'opvolgsysteem': de vrijetijdsmonitor. We hebben hierboven de kritische vraag gesteld of we daarmee voldoende zicht blijven houden op sluipende evoluties op het lokale niveau, zoals bijvoorbeeld de vervanging van experts in de bibliotheeksector.

De organisatie en financiering van vrijetijdsvoorzieningen en activiteiten in Vlaanderen vergt een **veranderende rol voor de Vlaamse overheid**, zeker na de overheveling van de bevoegdheden.

We hebben in het hoofdrapport en ook hierboven aangegeven dat elke beweging naar decentralisatie onlosmakelijk verbonden is met de vraag hoe de centrale overheid dan haar rollen opnieuw definieert of nieuwe rollen invult. Dat is op het domein van de vrijetijdsmateries een cruciale vraag voor de interbestuurlijke relaties. Over de gedecentraliseerde domeinen (jeugd, sport, cultuur) hadden we het eerder al. Maar ook op de domeinen waar de rol van de Vlaamse overheid als kadersteller en regelgever sterk is, zijn er kritische vragen te stellen over de manier waarop de Vlaamse overheid zich opstelt ten opzichte van lokale initiatieven, organisaties of instellingen. We hebben hierboven beklemtoond hoe belangrijk dit vraagstuk is, gegeven de sterke lokale verandering en lokale dynamiek in de sectoren van de vrije tijd. Sommige departementen en agentschappen (bijvoorbeeld het agentschap Onroerend Erfgoed) worstelen met de nieuwe rol van coach. We schetsen enkele aandachtspunten die het debat over de Vlaamse rolinvulling kunnen voeden.

- De decentralisatie ontslaat vooreerst de Vlaamse overheid niet van **sturing in het vrijetijdsbeleid**. Voor vrijetijdsparticipatie bijvoorbeeld kan de Vlaamse overheid bepaalde taakstellingen vooropzetten die dan op maat lokaal invulling krijgen.
- Voor informatisering is een sterker centraal beleid noodzakelijk met uniforme standaarden en toepassingen, zoals dat is toegepast met Open Vlacc als centrale bibliografische databank voor openbare bibliotheekcollecties en Wise als platform.
- Er blijft ook voortdurend **afstemming vanuit het Vlaamse niveau nodig**, tussen bijvoorbeeld de grote cultuurhuizen en de musea met een lokale of bovenlokale uitstraling; tussen Toerisme Vlaanderen en provinciale toeristische diensten, tussen de behandeling van de kunststeden die anders is dan die van andere lokale besturen die in bovenlokale toeristische clusters samenwerken...

>> De relatie tussen gedecentraliseerde materies en centraal gestuurde sectoren

Een onderbelichte problematiek, op de brug tussen het lokale en het Vlaams niveau, is de relatie tussen de gedecentraliseerde ruimte voor vrijetijd en de sectorale decreten voor het socio-cultureel vormingswerk, voor erfgoed, voor de kunsten, voor circus. Via deze sectorale decreten komt de Vlaamse overheid immers nog altijd op een zeer substantiële wijze tussen in het lokale veld, door de inhoudelijke aansturing en financiering van 'lokale' organisaties die binnen deze vier sectordecreten worden gesubsidieerd. We zien dus enerzijds lokale besturen met een grote gedecentraliseerde ruimte en in diezelfde lokale omgeving belangrijke instellingen of werkingen die vooral door de Vlaamse overheid worden gesubsidieerd en

aangestuurd. Deze sectoraal ingebedde lokale actoren bevinden zich overwegend, maar niet exclusief, in de grotere en kleinere centrumsteden. De vraag is wat deze scheiding betekent voor de kwaliteit van het lokale culturele ecosysteem en voor de onderlinge relaties tussen deze lokale actoren met een uiteenlopend bestuurlijk statuut. Uiteraard bestaan er op het lokale niveau wel informele of gestructureerde samenwerkingsverbanden tussen de gedecentraliseerde sectoren en de Vlaams gereguleerde organisaties maar evengoed blijkt toch vaak ook hoe weerstandig de verschillende subsidiekanalen zijn om over de grenzen van de eigen sector te kijken. Er is dan misschien wel samenwerking, maar de open vraag is welk potentieel aan samenwerking en integratie niet wordt gebruikt en welke effecten dat heeft in de lokale gemeenschappen. Dat is een eerste vorm van territoriale integratie. We kunnen niet anders dan vaststellen dat we daar weinig over weten en dat daar heel weinig of geen onderzoek over bestaat. Dat is des te relevanter omdat we in het veld allerlei evoluties zien waarbij de schotten tussen de culturele sectoren worden bevestigd door meer interdisciplinaire samenwerking. De grenzen tussen theater, dans, circus,... maar evengoed tussen erfgoed en vormingswerk, of tussen vormingswerk en sociaal artistiek werk,... worden steeds diffuser. De meeste en de meest boeiende innovatie speelt zich af op de grens tussen de zogenaamde sectoren. Het doet nog meer vragen rijzen over de scheidingen via de regelgeving.

>> Lokale integratie tussen vrije tijd en andere sectoren

De lokale integratie is ook niet meer beperkt tot de culturele sectoren, maar gaat evengoed over het onderwijs, de welzijnszorg, toerisme en recreatie, evenementen, ... Vrijetijdsbeleid is per definitie erg verweven met andere domeinen. Dat maakt een **geïntegreerde aanpak** noodzakelijk. Het lokale niveau is daartoe het best geplaatst. Voor een aantal vrijetijdsmateries is de lokale beleidsruimte erg groot, maar dat is niet zo voor de andere domeinen van het lokale beleid, waar vaak nog een sterke centralistische sturing is vanuit de Vlaamse overheid, die lokaal geïntegreerd beleid moeilijk maakt. We geven enkele voorbeelden:

- De relatie tussen vrijetijdsinitiatieven en het kunstonderwijs, dat in een sterk centraal en sterk schools gericht systeem is gevat. Het gaat om de relatie met het hele onderwijsveld dat sterk op zichzelf staat en in eigen regelgeving functioneert.
- De relatie tussen het lokale erfgoedbeleid en de ruimtelijke ordening, vergunningen, ontvoogding.
- De relatie tussen evenementen, fuifbeleid en de noodplanning, politiezorg, de veiligheid, milieuzorg.
- De relatie tussen vrijetijdsorganisaties en het brede veld van organisaties in de welzijn en de zorg, die in eigen regelgeving functioneren (bijvoorbeeld voor kindermishandeling, familiaal geweld...).
- De relatie tussen jeugdbeleid, jeugdwerk, jongerenwelzijn, jeugdhuis, OverKop, TEJO-huis, JAC, Huis van het Kind, opvoedingsondersteuning.
- De relatie tussen erfgoed, archiefbeheer, informatiebeheer, informatieveiligheid.
- De relatie tussen vrijetijdsinitiatieven en de 'sectoren' die met integratie en inburgering bezig zijn.
- De relatie met het nieuwe BOA-decreet en de integratie met voorschoolse en buitenschoolse opvang, het Huis van het Kind en de opvoedingsondersteuning.

>> Infrastructuur voor vrije tijd

Er bestaat geen vrijetijdswerking zonder **fysieke ruimtes** voor ontmoeting, creatie, ontwikkeling, presentatie ... In Vlaanderen is de voorbije decennia een fijnmazig vertakt netwerk ontstaan van cultuur- en jeugdinfrastructuur. IDEA Consult beschrijft in zijn onderzoek de grote diversiteit:

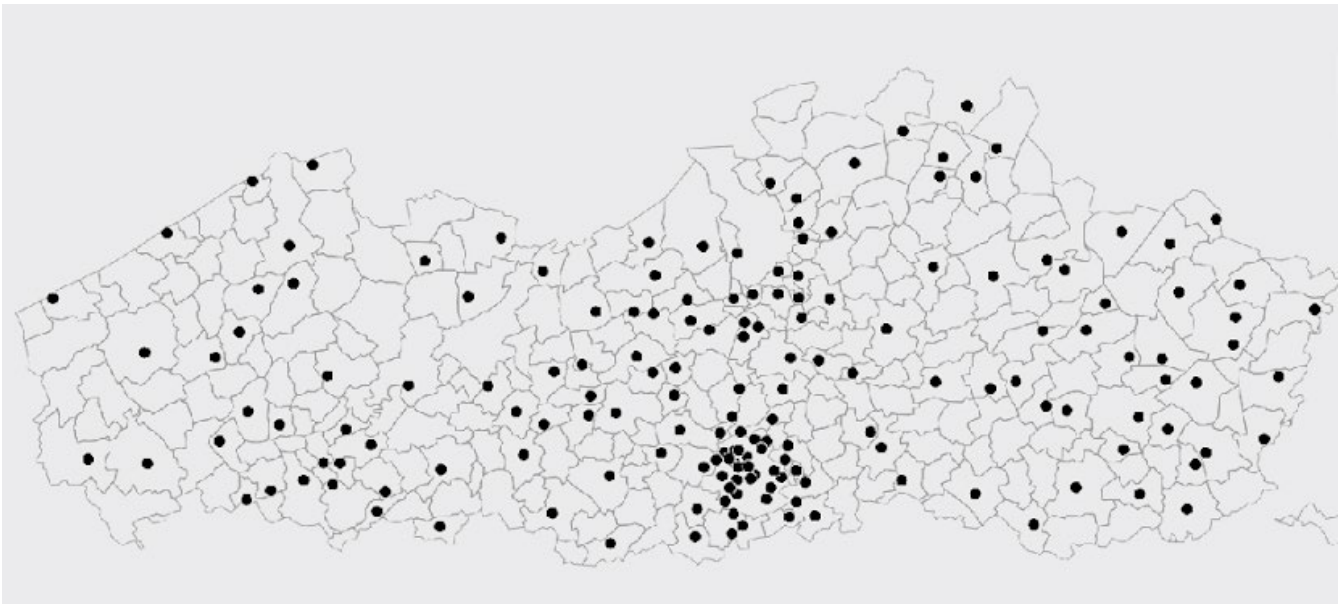
'De gebouwen hebben verschillende functies, ze zijn al dan niet publiek toegankelijk, ze zijn soms ouder of juist nieuw en al dan niet beschermd. Ze zijn soms in privébezit en soms eigendom van de Vlaamse of lokale overheden. Sinds eind jaren 90 treedt het Fonds Culturele Infrastructuur (FoCI) op als bouwheer voor de eigen

accommodaties in de sectoren Cultuur en Jeugd (142 gebouwen op een 30-tal locaties in Vlaanderen en Brussel). Daarnaast verstrekt het FoCI investeringsubsidies voor infrastructuur met bovenlokaal belang. Hoe zorgen we ervoor dat die brede waaier aan infrastructures niet alleen goed onderhouden blijft, maar ook aansluit bij de veranderende noden: zowel artistieke veranderingen als vormen van cultuurbeleving? Dat die ontmoeting, uitwisseling en (re)creatie kan gebeuren in de beste omstandigheden: veilig, duurzaam en toegankelijk voor iedereen? Wat is de rol van de Vlaamse overheid ter zake, en welke toekomstgerichte keuzes moet zij maken, wanneer ze investeert in infrastructuur?’ (Janssens, J. en Berckmoes, T., 2020).

Die vraagstelling is meer dan actueel, want op dit moment is **veel van die initiële infrastructuur end-of-life** of ontbreekt infrastructuur in sommige regio's. Er is een centraal masterplan nodig voor bovenlokale infrastructuur (de eigen actorrol van de Vlaamse overheid) en als kader voor stimuli voor lokale infrastructuur (de actorrol voor lokale besturen in functie van meer spreiding):

- Een infrastructuurbehoefteplan is nu bijvoorbeeld zeer actueel op het vlak van zwembadwater, wat een zwaar verlieslatende activiteit is. Er ontstaan meer en meer pps-formules. Dat zou per referentieregio tot overleg met de lokale besturen kunnen leiden (bijvoorbeeld ook voor de planning van infrastructuur: voetbalvelden, hockeyterreinen, gymnastiekinfrastructuur,...). Dit regionale overleg en deze regionale planning kan door de Vlaamse overheid worden georganiseerd en ondersteund, bijvoorbeeld door regionale consultants aan te stellen in de sportfederaties,...
- Rond sport lijkt de bovenlokale afstemming en behoeftenplanning eerder als een nood erkend te worden dan voor de culturele infrastructuur, al zit daar zeker ook nog veel groeimarge in. Wellicht speelt daar deels in mee dat deze problematiek ook politiek als belangrijker wordt bekeken en er ook een meer duidelijk omschreven technische vraag is, zeker ook bevorderd door de groei van de leden van de sportclubs
- Er is nood aan Vlaamse regels voor de toegankelijkheid en regelgeving voor infrastructuur:
 - o betaalbaarheid bijvoorbeeld van zwembadwater
 - o spreiding bijvoorbeeld van cultuurhuizen; nu zijn die soms erg veel aanwezig in specifieke regio's, maar afwezig in andere regio's en ze hebben niet allemaal een uitgebreide eigen programmatie.
- Een centrale regelgeving voor meer multifunctioneel gebruik en het opheffen van sectorale logica's en criteria die dat moeilijk maken
- Actualisering van normen (bijvoorbeeld voor de luchtcirculatie in sportinfrastructuur na corona en voor het klimaatrobust en energiezuinig maken van gebouwen)
- Wellicht moet ook bekeken worden of de problematiek van infrastructuur niet uitdrukkelijk in de bovenbouworganisatie moet worden voorzien. Daar is nu geen enkele bovenbouworganisatie op een systematische manier mee bezig.

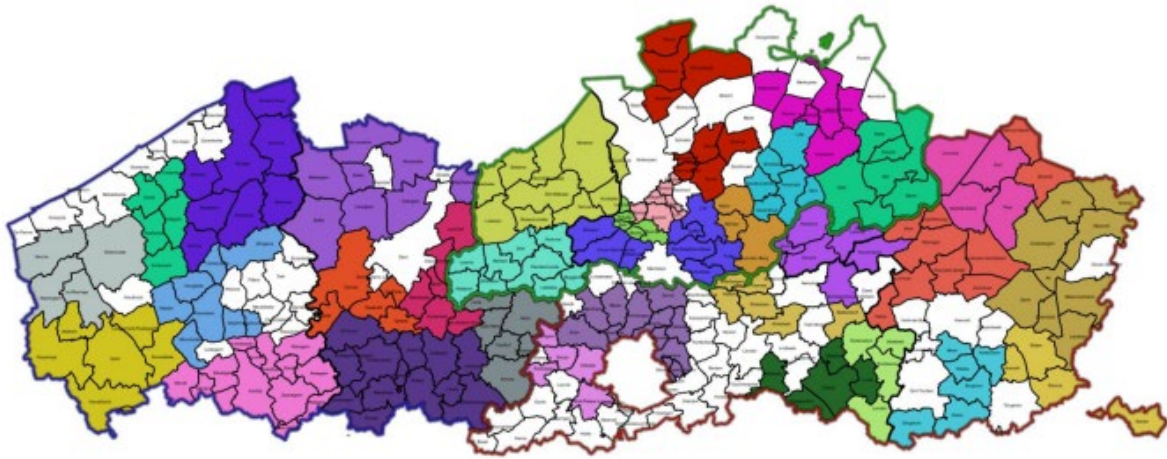
Ter informatie hieronder de kaart van de cultuurhuizen:

d. De bovenlokale uitbouw en de interbestuurlijke dynamiek

Op het bovenlokale niveau zijn in de laatste jaren verschillende **nieuwe spelers bijgekomen**, vooral gestimuleerd en ondersteund door de Vlaamse overheid. Dat geeft aan dat de Vlaamse overheid wilde inspelen op de noodzaak om een aantal materies op bovenlokaal niveau te bekijken, ook rekening houdend met de bestuurskracht van lokale besturen. Dat is vanzelfsprekend in dit project van bijzonder belang, in relatie tot de referentieregio's en de gebiedsgerichte werking van de Vlaamse overheid. We hebben het over volgende onderdelen, waarvan we er enkele illustreren met de kaart van de spreiding over Vlaanderen:

- het streekgerichte bibliotheekbeleid;
- de afstemming tussen musea;
- de afstemming in programmatie & spreiding van cultuurhuizen / culturele centra;
- het bovenlokale jeugdbeleid;
- de bovenlokale cultuurwerking;
- het bovenlokale sportbeleid;
- de erfgoedcellen;
- de IOED-regio's;
- het regionale netwerk vrijetijdsparticipatie (UiTPAS).

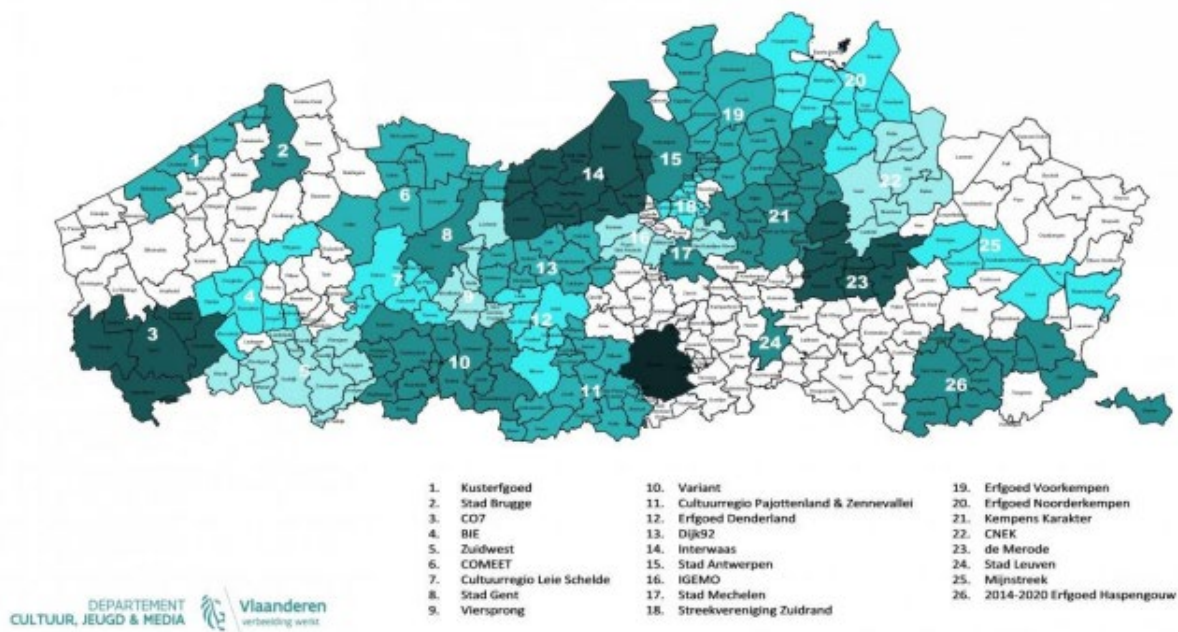
Beeld: spreiding IOED's - <https://www.onroendergoed.be/overzicht-van-de-erkende-ioeds>

Beeld: spreiding bovenlokaal cultuurdecreet - <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/bovenlokale-cultuur/subsidies/werkingsubsidie-voor-intergemeentelijke-samenwerkingsverbanden> - Zie ook: <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/bovenlokale-cultuur/beleid/bovenlokaal-cultuurdecreet>

De zogenoemde verrommeling waar de lokale besturen sinds de startfoto van de **regioscreening** in samenwerking met de gouverneurs (2012/2013) aan werkten, is voor een belangrijk deel het gevolg van sectorale kaders, tot op de dag van vandaag. Zo zijn er 19 IGS'en bovenlokaal cultuurbeleid, 27 erfgoedcellen (waaronder 21 IGS'en en 5 kunststeden en Brussel).

Cultureel-erfgoedconvenants 2021-2026

Beeld: Cultureel-erfgoeddecreet: <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/nieuws/meer-dan-75-miljoen-euro-voor-26-cultureel-erfgoedconvenants>

>> Naar meer integratie en lokaal maatwerk

Al die bestuursvormen zijn gevat in **aparte sectorale decreten, financiering, ondersteuning en rapportering**. Ze zijn stuk voor stuk bedacht vanuit sectorale logica's en moeten passen in Vlaamse criteria over het aantal inwoners, voorwaarden voor erkenning en financiering. Die sectorale condities hinderen integratie en gebiedsgericht maatwerk, tussen bijvoorbeeld erfgoedcellen, IOED's, bosgroepen, toeristische verbanden, Regionale Landschappen, ... als het over plattelandsontwikkeling gaat. Voor bovenlokale cultuurwerking en erfgoedcellen geldt de norm van 85.000 inwoners, voor IOED's ligt de minimumgrens vanaf 1-1-2027 op 100.000 inwoners. De ambitie om integraal en transversaal te werken in de referentieregio's botst met het wel of niet voldoen aan voorwaarden vastgelegd in decretale kaders (aantallen inwoners, rechtsvormen, aparte procedures en timings voor indienen, verschillende duur van de overeenkomsten,...).

Het criterium van het aantal inwoners mag goed functionerende verbanden waar al goede samenwerking bestaat, niet in de weg zitten. **De integratieve werking is belangrijker dan het aantal inwoners**. Het Vlaamse beleid moet gaandeweg sectorale hindernissen opheffen en referentieregio's homogeen gebruiken en vervolgens lokale actoren de volgens hen meest geschikte organisatievormen laten gebruiken.

Er zijn in het veld al genoeg interessante praktijken van samenwerking tussen culturele centra of tussen bibliotheken die tonen dat dat goed kan werken. De samenwerking tussen bibliotheken bijvoorbeeld kan heel ver gaan in de richting van een zogenoemde regiobibliotheek. De Arteveldehogeschool voert in opdracht van het Departement CJM een onderzoek naar de verschillende modellen van regiobibliotheeken in Vlaanderen.

Wij stellen voor om de territoriale integratie op het niveau van de referentieregio te laten organiseren. De meeste huidige intergemeentelijke samenwerkingsverbanden bevinden zich binnen deze referentieregio's.

>> Bovenlokale cultuurprojecten en interlokale samenwerking

In april 2024 is het bovenlokaal cultuurdecreet vernieuwd. Voor de cultuurprojecten is door het nieuwe decreet bepaald dat de kleine projecten (max. 75.000 euro) door de IGS cultuur worden beoordeeld (en finaal beslist door de minister). Lokale besturen en IGS cultuur kunnen geen dergelijke kleine projecten indienen. Grote bovenlokale projecten (met een hogere Vlaamse bijdrage dan 25.000 euro) kunnen ingediend worden door een cultuur- of jeugdactor, door lokale besturen en door IGS cultuur. De IGS zelf worden erkend voor een periode van 6 jaar (2026-2032), moeten minimaal een projectvereniging zijn, een werkgebied hebben van minstens 85.000 inwoners, een werkingsgebied dat afgestemd is op het regiodecreet, een cultuurbrede werking hebben, een regiocoördinator aanstellen, een cultuurnota opmaken met een visie op bovenlokale cultuurwerking. De inbreng van de lokale besturen moet minimum 75.000 euro zijn, de cofinanciering vanuit Vlaanderen is maximum 0.9 euro per inwoner met een minimum van 100.000 euro per werkjaar. Deze IGS moeten een regierol in de regio opnemen, moeten kansengroepen toeleiden en hun deelname stimuleren en ze moeten kleine bovenlokale projecten inhoudelijk beoordelen.

>> Evaluatie

9 van de 12 centrumsteden participeren niet in deze IGS-vormen. Deels komt dat omdat de centrumsteden voldoende eigen capaciteit hebben en deels omdat de kleinere gemeenten allicht participatie van de centrumstad willen vermijden. Een goede weerspiegeling van de culturele centrumfuncties is het in elk geval niet.

De meeste IGS-vormen hebben maar een beperkte capaciteit, zeker in verhouding tot de ambities die uit de beleidsplannen spreken. Het is een weerspiegeling van de zwakke capaciteit bij de deelnemende gemeenten. Dat betekent onder andere dat de regiefunctie in dit decreet in de praktijk toch eerder een leeg begrip is, ook omdat deze IGS-en geen impact noch mandaat hebben ten aanzien van de decretaal geregelde culturele sectoren. Tot slot valt op dat deze IGS weinig impact hebben op de back-office van cultuur: in principe zou intergemeentelijke samenwerking kunnen dienen om bv. personeel te delen, infrastructuur samen te beheren, ... Daar is intergemeentelijke samenwerking altijd voor bedoeld, maar in de praktijk komt dat niet aan bod in deze culturele samenwerkingsvormen.

De scheiding tussen bovenlokale projecten en IGS-en roept evenzeer vragen op. De regelgeving verbiedt publiek-private samenwerking terwijl net daarin vaak de innovatie zit, zeker in de culturele sfeer die ingebed zit in een breed veld van autonoom initiatief van culturele actoren. Binnen sommige IGS-en is wel bundeling tot stand gekomen van meerdere culturele samenwerkingsvormen (bv. met erfgoed, archief, ...): dat biedt zeker potentieel, al zijn deze vormen nog altijd in aparte regelgeving gevat (zie hierboven). Het nieuwe decreet schuift IGS – en de beoordeling toe van kleinschalige culturele projecten. Dat maakt die projecten wel erg afhankelijk van de kwaliteit van die IGS die exclusief uit vertegenwoordigers van lokale besturen mag bestaan.

Het bovenlokale cultuurdecreet steunt op projecten die per definitie tijdelijk zijn en op IGS-en die beperkt zijn tot lokale besturen. Het biedt geen ruimte voor permanent overleg over overheden en sectoren heen, voor reguliere programma's die niet tijdelijk zijn. Met name in de sfeer van de amateurkunsten lijken daardoor lacunes te ontstaan, die deels veroorzaakt zijn door het niet oordeelkundig integreren van de overdracht van sommige provinciale initiatieven.

4. Besluit

De toekomst van het verenigingsleven en de vrijwilligerswerking staat na corona sterk onder druk. Er zullen nieuwe manieren nodig zijn om sociale cohesie te stimuleren. De innovatie gebeurt het sterkst van onderuit. Lokale besturen zijn dus ook op dat vlak het best uitgeruste niveau maar dan moeten ze ook keuzes durven maken, bijvoorbeeld voor de uitbouw van sterke vrijetijdsdiensten en voor de reorganisatie van adviesraden die nu vaak nog zeer sectoraal zijn uitgebouwd.

Dit hoofdstuk maakt duidelijk dat **lokale besturen een essentiële rol** opnemen in vrijetijdsmateries. Ze hebben daar alle troeven voor en zijn actor en regisseur. Niet alle lokale besturen hebben de nodige bestuurskracht om die uitdaging op een professionele en robuuste manier uit te voeren, zeker niet als we uitgaan van meer taken voor lokale besturen bij toekomstige hervormingen. Daarom is het nodig om in professionele beleidsmedewerkers te investeren die ook opvolging en sturing geven aan het bovenlokale beleid.

Belangrijke aspecten van de vrijetijd domeinen zijn **gedecentraliseerd naar lokale besturen en financieel ingekanteld in het gemeentefonds**. Dat zorgde voor veel verandering, zowel lokaal (uitbouw van vrijetijdsdiensten) als bovenlokaal. De grote culturele sectoren (erfgoed, vormingswerk en kunsten) werken wel nog binnen sterk door de Vlaamse overheid aangestuurde beleidskaders die hinderlijk zijn voor de lokale integratie en samenwerking. De persoonsgebonden materies van de provincies zijn na de interne staatshervorming naar lokale besturen en de Vlaamse overheid overgeheveld. Dat is niet zonder problemen verlopen en de integratie op Vlaams niveau is geen onverdeeld succes. Het bovenlokale cultuurdecreet heeft dit slechts deels opgevangen en de scheiding tussen bovenlokale projecten en vormen van intergemeentelijke samenwerking in dat decreet biedt te weinig ruimte voor publiek-private samenwerking.

Decentralisatie kan niet zonder de rollen van de centrale overheid te herzien. We somden de kerntaken op voor de Vlaamse overheid: taakstellingen formuleren, integratie bevorderen, inzetten op infrastructuur en afstemmen van de bovenlokale infrastructuurplanning, bovenlokale samenwerkingsverbanden baseren op kwaliteiten van integratie en niet op sectorale overwegingen en inwonersaantallen. Voor dat alles is kennis en opvolging van het lokale culturele veld essentieel.

De **referentieregio's** zijn voor de bundeling en integratie van samenwerking relevant. De sectorale regelgeving is te versnipperd en te verscheiden geregeld. De criteria en de voorwaarden voor deelname zijn te sectoraal bedacht. Het criterium van een bepaald aantal inwoners mag niet domineren boven goed functionerende feitelijke samenwerkingen.

Bronnen

De Bosscher, V., Scheuremans, K. (2015), De organisatie van vrije tijd in Vlaanderen: tendensen en uitdagingen, VUB.

De Kepper, M (2023), Naar een meer structurele intergemeentelijke samenwerking voor cultuur (en vrije tijd?) in Oost – Brabant, studieopdracht ism IDEA Consult.

De Rynck, F. (2021), De bovenbouw in het culturele veld: kader voor debat, opstap naar evaluatie, onderzoeksrapport in het kader van de Vlaamse Brede Heroverwegingen, voor het Departement Cultuur, Universiteit Gent.

De Rynck, F. (2021), Bovenlokale cultuurwerking en intergemeentelijke samenwerking – discussienota, in opdracht van het Steunpunt OP/TIL, Universiteit Gent.

Janssens, J., Berckmoes, T. (2020), Investeringsubsidies voor bovenlokale cultuur- en jeugdinfrastructuur: toekomstgerichte evaluatie van het Besluit van de Vlaamse Regering (2017-2021), Brussel: IDEA Consult in opdracht van Departement CJM, 15 december 2020, 54 p. (<https://www.vlaanderen.be/publicaties/investeringsubsidies-voor-bovenlokale-cultuur-en-jeugdinfrastructuur-toekomstgerichte-evaluatie-van-het-besluit-van-de-vlaamse-regering-2017-2021>)

Nys, S., Hannes, K. (2020), Een inclusief vrijetijdsbeleid voor personen met een beperking in Vlaanderen, KU Leuven.

Universiteit Antwerpen (2024), Steeds meer met steeds minder. Onderzoek naar de slagkracht van bibliotheken in Vlaanderen. Onderzoeksrapport in opdracht van BoekenOverleg, Literatuur Vlaanderen, Antwerpen.

Vandenbroucke, J., Willems, S. (2017), Vrije tijd en welzijn: een onderzoek naar de relatie tussen vrije tijd en welzijnsbeleving bij jongeren, onderzoeksrapport, Universiteit Gent.

Vandeputte, J., Van Hee, J. (2023), Regiobibliotheken in Vlaanderen, onderzoek door Arteveldehogeschool, Gent.

Vlaamse overheid (2023), Vrijetijdsmonitor, Brussel: CJM (www.vlaanderen.be/vrijetijdsmonitor).